

Derleme Makale / Review Article DOI: 10.33207/trkede.973664

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE AŞI BOYASININ KULLANIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation on the Use of Ochre from Past to Present

Engin KEKEÇ*

ÖZ: Bu çalışma kapsamında, arkeolojik alanlarda toprak, tortu, toz ve boya hâlinde tespit edilen aşı boyasının pratik kullanım biçimleri ve bunlara yüklenen sembolik anlamlar ele alınmıştır. Buluntu noktaları arasında; mağara dolguları, mezarlar, mabetler ve evler bulunmaktadır. Aşı boyasıyla ilgili birçok yayın yapılmış olmakla birlikte, çeşitli coğrafyalardan yeni buluntuları da kapsayan bir çalışmaya olan ihtiyaç, bu yayının hazırlanmasını gerektirmiştir. Böylece, aşı boyasının eldeki veriler ışığında ne şekilde kullanımına başlandığı, nasıl bir gelişim gösterdiği, pratik ve sembolik yönü ortaya konulmuştur. Yaklaşık 500 binyıl öncesine kadar tarihlendirilen buluntularla, pigment olarak kullanımı dışında, MÖ 1. binyıl başlarından itibaren karşılaşılmamaktadır. Bununla birlikte, etnografik kullanımı aracılığıyla aşı boyasının günümüzle olan bağı kurulabilmektedir. Alt Paleolitik dönemden itibaren kullanım alanı ve yoğunluğu artarak devam eden bu maddenin sanatsal anlamda ilk kullanımı ise Tan Tan figürünü üzerindeki kullanımı ile 400 binyıl öncesine kadar götürülebilmektedir. Hem toprak hem de toz veya pigment olarak sarı ve kahverengiye göre daha yüksek bir oranda tercih edilen kırmızı aşı boyası, her şeyden önce kanın rengi olması nedeniyle, aşı boyasının ilk olarak sembolik amaçla kullanılmış olabileceğini göstermiştir. Fakat çalışma kapsamında bazı hayvan türlerinde ve insanlarda görülen toprak yeme davranışına dayanılarak, bunun pragmatik bir amaçla kullanılmaya başlanmış olabileceği ileri sürülebilmektedir. Bu bağlamda, bazı Afrika kabilelerinde güneşten korunmak için kendini aşı boyası bazlı bir madde ile boyamaları, pragmatik kullanımın bir yansıması olarak yorumlanabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırmızı, Ritüel, Paleolitik, Neolitik, Çukur Mezar

ABSTRACT: Within the scope of this study, the practical use of ochre, which was found in the form of lumps, residues, powder and paint in archaeological sites, and the symbolic meanings attributed to them were discussed. Among the places it was found; cave fillings, tombs, temples and houses are counted. Although there have been many publications on ochre, the need for a study that includes new finds from various geographies necessitated the preparation of this publication. Thus, in the light of the available data, how the ochre started to be used, how it developed, its practical and symbolic aspects were revealed. The finds

* Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Umuttepe Kampüsü, Kocaeli, engin.kekec@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9052-9239

Geliş Tarihi / Received: 21.07.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 31.10.2021

Yayın Tarihi / Published: 27.01.2022

dated to about 500 thousand years ago have not been encountered since the early of the 1nd millennium BC, except for its use as a pigment. However, the connection of ocher with the present can be established through its ethnographic use. The first artistic use of this material, which has been increasingly used since the Lower Paleolithic period, can be traced back to 400 thousand years ago with its use on Tan Tan figurine. Red ocher, which is preferred at a higher rate than yellow and brown, both as a lump, powder or pigment, has shown that ocher may have been first used for symbolic purposes, primarily because it is the color of blood. However, based on the soil eating behavior seen in some animal species and humans within the scope of the study, it can be argued that it has started to be used for a pragmatic purpose. In this context, the fact that some African tribes paint themselves with an ocher-based substance to protect themselves from the sun can be interpreted as a reflection of pragmatic use.

Keywords: Red, Ritual, Paleolithic, Neolithic, Pit-Grave

Giriş

Aşı boyası ya da toprak boyası; sarı, kırmızı ve kahverengi tonlarında olabilen mineral pigmenttir. İçeriğinde bulunan en yaygın minerallerden biri olan hematit (Fe_2O_3) kırmızı rengi; götit ($Fe_2O_3 \cdot H_2O$) ve limonit ($2Fe_2O_3 \cdot 2H_2O$) minerallerinin her biri ise sarı ve kahverengi renklerini vermektedir (Hovers vd., 2003: 493). Boyanın rengi, içerdiği mineral oranına göre değişmektedir. En sık karşılaşılan renkler kırmızı ve tonları iken, sarı ve kahverengi tonlarıyla daha az karşılaşılmaktadır. Ayrıca, İsrail'deki Qafzeh Mağarası'nda bulunan götitin, ısıtılarak kırmızı hematite dönüştürülmüş olabileceği ileri sürülmüştür (Hovers vd., 2003: 502). Böylece, kırmızı aşı boyasının, doğal kaynaklardan toplanabileceği gibi, diğer demir minerallerinin ısıtılmasıyla da elde edilebileceği anlaşılmaktadır. Aşı boyası arkeolojik tabakalarda topraklar hâlinde, malzemeler üzerine uygulanmış şekilde veya tortu şeklinde bulunabilmektedir (Wolf vd., 2018: 187). Bunların buldukları kontekste göre kullanım biçimi ve taşıdıkları anlamlarda farklılık olduğu söylenebilmektedir. Bunların bilgisine ulaşabilmek ise her zaman mümkün olmamaktadır. Örnek olarak, bir mezarda bulunan aşı boyasının, iskeletin üzerine serpilerek mi yoksa iskelet üzerine sürülerek mi oluştuğunu belirlemek şimdilik pek mümkün görünmemektedir.

Toprak minerallerinin yanı sıra, kırmızı, sarı ve kahverengi tonlarını elde etmek için farklı kaynaklar da kullanılmaktadır. Aztekler tarafından (MS 1400 civarı) kırmızı rengini elde etmek için koşnil böceğinin kullanılmış olması (Atik, 2019: 30), buna örnek gösterilebilmektedir. Güney Amerika'daki kaktüsler üzerinde yaşayan bu böcekten elde edilen kırmızı pigment, bölgede yaşayan eski uygarlıklar tarafından kullanılmış olmakla birlikte, günümüzde kozmetik ve gıda sektöründe de yaygın bir şekilde

kullanılmaya devam etmektedir (Dapson, 2007: 173-176). Geçmişten günümüze sıklıkla kullanılan renk vericilerden biri de Eski Yunanca *hysginum* olarak adlandırılan kök boyasıdır. Kökleri ile farklı türde şap karıştırılmasıyla parlak ve koyu kırmızı tonları elde edilebilen kökboya bitkisinin (*rubia tinctorum*) köklerinin, Orta Çağ'da ve günümüzde bazı Anadolu köylerinde kumaş boyamak için kullanıldığı bilinmektedir (Akiniz, 2017: 234).

Topaklar ve Tortular

Aşı boyası, hem taşlaşmış topaklar hâlinde hem de suda çözdürülmüş tortu şeklinde ve toz hâlinde bulunabilmektedir. Güney Afrika'daki *Kathu Pan 1*, *Canteen Kopje* ve *Wonderwerk* Mağarası gibi buluntu noktaları, aşı boyasının yaklaşık 500 binyıl öncesine kadar görülen kullanımını ortaya koymaktadır (Watts, 2016: 6; Wolf vd., 2018: 187). Afrika'daki erken buluntular arasında, Zambia'da 400-140 binyıl öncesinde yaşanmış bir mağarada bulunan 70 kg civarındaki aşı boyası ile Kenya'daki 285 binyıl öncesine tarihlenen *GnJh-15* isimli mağarada bulunan 70 parçanın üzerindeki (yaklaşık 5 kg) aşı boyası topağı da sayılabilmektedir (Hansen, 2011: 72-73, Tab. 1). Bunların özellikle kırmızı renkte olanlarının (hematit) ağırlıkta olması, ritüel amaçlı kullanım ile ilişkilendirilmesine neden olmuştur (Hansen, 2011: 21, Tab. 1). Fransa'da *Terra Amata* buluntu yerinden tespit edilen aşı boyası parçaları (75 parça), günümüzden 400-500 binyıl öncesine tarihlendirilmiştir (Wreschner vd., 1980: 632; Edwards ve Clinnick, 1980: 381). Böylece, Avrasya'daki en erken aşı boyası kullanımını yaklaşık yarım milyon yıl öncesine götürmek mümkün hâle gelmiştir. Hollanda'daki *Maastricht-Belvedere*'de bulunan 250-200 binyıllık aşı boyası örnekleri ise, Avrupa'da aşı boyasının Neanderthal insanı tarafından da uygulanmış olabileceğini gösteren önemli bir veri olarak dikkate alınabilmektedir (Roebroeks vd., 2012). Ayrıca, *Maastricht-Belvedere*'de 60-40 binyıl öncesinden de bir hematit örneği bulunmuştur (Roebroeks vd., 2012: Fig. 1).

Aşı boyasının tekil buluntuların ötesinde, daha yaygın ve süreklilik arz edecek şekilde kullanımının ise yaklaşık 140 binyıl öncesine kadar gittiği anlaşılmaktadır (Wolf vd., 2018: 188). Bu tarihten itibaren aşı boyası, taş aletlerden ve hayvansal buluntulardan sonra en yoğun şekilde karşılaşılan malzeme grubunu oluşturmaktadır. Güney Afrika'daki Blombos Mağarası'nda 2008 yılındaki arkeolojik kazılarda bulunan 100-75 binyıl öncesine ait 2 aşı boyası alet takımı (Resim 1a), aşı boyasının insanlar tarafından işlenerek kullanıldığını gösteren en önemli buluntular arasındadır (Henshilwood vd., 2009; Watts, 2009: 82). İstiridyeye kabukları, kemik

parçaları, kömür, biley taşları ve ezme taşlarını içeren iki ayrı alet takımı şeklindeki bu buluntular, bulunduğu alanın bir atölye olarak tanımlanmasına neden olmuştur (Henshilwood vd., 2011: 219, Fig. 1-2). Güney Afrika'daki *Border* Mağarası'nda ise 74 binyıl öncesine tarihlenen 4 yaşında bir çocuk mezarında, delinmiş bir deniz kabuğu üzerinde aşı boyası tortusu bulunmuştur (Wolf vd., 2018: 187). Afrika ve Avrupa'daki en erken örneklerin ardından, İsrail'deki Qafzeh Mağarası'nda Önsya'daki en erken aşı boyası kalıntıları tespit edilmiştir (Watts, 2009: Plates). Yaklaşık 92 binyıl öncesine ait bu kalıntılar, aşı boyası topağı (Hovers vd., 2003: 595, Fig. 5) ve deniz kabukları içinde bulunan aşı boyası tortuları (Resim 1b) (Bar-Yosef Mayer vd., 2009: Fig. 3) şeklindedir. Bu deniz kabukları, tıpkı Blombos Mağarası'nda olduğu gibi aşı boyasının konulduğu (muhtemelen sulandırılarak) kaplar olarak kullanılmış olmalıdır. Deniz kabukları içindeki boyanın, ne amaçla kullanıldığı ise buradaki buluntular üzerinden anlaşılamamaktadır. Bunların duvar boyamada kullanılmamış olduğuna bakılırsa, insan vücudunun boyanmasında veya iskeletlerin boyanmasında kullanılmış olabileceğini düşünmek mümkündür.

Beldibi ve Belbaşı Mağaralarındaki Epi-paleolitik döneme ait demir oksit (aşu boyası) toprakları (Bostancı, 1965: 75), Anadolu'daki en eski örneklerdir. Anadolu Neolitik Çağı ise, aşu boyası kalıntıları bakımından oldukça zengindir. Özellikle ev tabanlarında, duvarlarda ve iskeletlerin boyanmasında sıkça kullanılan bu maddenin, topraklar hâlinde kullanımıyla da karşılaşmıştır. Körtik Tepe'deki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (MÖ 10. binyıl) mezarlarından birinde alçı sıvalı bir iskeletin yanında, kazı ekibi tarafından "aşu kalemi" olarak adlandırılan aşu boyası toprakları bulunmuştur (Resim 2) (Özkaya vd., 2011: 317). Çayönü'de Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait Yuvarlak Planlı Çukur Barınaklar evresi (MÖ 8200-7400) ve Izgara Planlı Yapılar evresinden (MÖ 7400-7100) bazı mezarlar içine aşu boyası toprakları bulunmuştur (Erdem, 2006: 35-36; Erim Özdoğan, 2007; Özdoğan, 2007: 63, 67 ve 71). MÖ 9.-8. binyıla tarihlenen Boncuklu Höyük'te (Baysal, 2013: 1) yetişkin bir erkeğe ait Mezar 16'nın içinde obsidiyen bıçaklar ve bir obsidiyen çekirdeğinin yanı sıra, iskeletin baş kısmının yanında aşu boyası toprakları bulunmuştur ("Boncuklu Project", 2021). Çatalhöyük'teki yapılar içinde bulunan toplam 400 mezardan 11 tanesinin içinde aşu boyası topraklarının bırakılmış olduğu belirlenmiştir (Mellaart, 1967: 208; Kolankaya-Bostancı, 2012: 41). Ayrıca, Aşıklı Höyük'te MÖ 8. binyılın ikinci yarısına tarihlendirilen bir mezardaki 3-4 yaşlarında bir çocuğun çene kemiği içinde aşu boyası parçaları (topakları) bulunmuştur (Özbaşaran, 2019: 25, Fig. 1).

Geç Kalkolitik Çağ'a gelindiğinde, Malatya'nın doğusundaki Pirot Höyük'te (MÖ 4. binyıl) bulunan kâse formunda bir kabın içindeki aşı boyası parçaları, bu dönemin en somut buluntuları arasında yer almaktadır (Akdeniz ve Karaca, 2003: 118). Erken Tunç Çağı'nda (ETÇ III) ise İkiztepe'deki basit toprak mezarların %2'sinde (11 adet) aşı boyası kullanılmış olduğu tespit edilebilmiştir (Doğan Salar, 2006: 366, Grafik 56). İkiztepe'de aşı boyası kullanımı, ölülerin yatırıldığı döşeme üzerine aşı boyası serpilmesi veya aşı boyası topraklarının bırakılması şeklinde gerçekleşmiştir (Doğan Salar, 2006: 130, 160). Anadolu'daki aşı boyası toprakları bırakma geleneğinin, Neolitik Çağ'dan itibaren sıklıkla ölü gömme ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu veriler ışığında, topraklar hâlinde aşı boyası buluntulara, Anadolu'da Erken Tunç Çağı sonlarına kadar rastlandığı anlaşılmaktadır.

Aşı boyasının yaygın olarak kullanıldığı kültürlerden biri, MÖ 4. binyıl sonları ile MÖ 3. binyıl ortaları arasında Karadeniz'in doğusu, kuzeyi ve batısı boyunca uzanan Yamnaya Kültürü'dür. Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan bu kültür, çukur mezarları (pit-grave) sayesinde tanımlanmaktadır (Bryant, 2001: 204). Bu mezarlar, genellikle 1,5 m civarında derinliğe sahip çukurlar içerisine dizleri hafif yukarı çekik, başları genellikle batıya dönük şekilde ölülerin yerleştirildiği kurganlar şeklindedir (Ecsedy, 1979: 10 ve 39). Mezardaki aşı boyası toprakları, genellikle ölünün alt bacağı yanında ve başının etrafında bulunmaktadır (Resim 3) (Ecsedy, 1979: 19-20, Fig. 6). Hazar Gölü'nün kuzeyinden kaynaklanan bu kültür, MÖ 3000 civarında Avrupa'ya doğru göçen göçmenlerle, buranın Neolitik Çağ çiftçileri ve avcı-toplayıcı grupların kültürünün devamını oluşturmuştur (Preda-Bălănică vd., 2020: 85). Linguistik veriler ve DNA analizlerinin sonuçları, Yamnaya Kültürü'nün batıya, doğuya ve kuzeye doğru yayılmış olabileceğini göstermiştir (Allentoft vd., 2015, 170-171). Yamnaya Kültürü'nün Altaylar'a doğru yayılımının, Androvono Kültürü'nü doğurmuş olabileceği de varsayılmıştır (Allentoft vd., 2015, 171). MÖ 2000-800 arasında Altaylar ve Tanrı Dağları'nda, Hazar Denizi'nin doğusu ve kuzeyinde varlık gösteren Andronovo Kültürü'nde mezarlara aşı boyası bırakma geleneğinin devam ediyor olması (Bryant, 2001: 206; Yıldırım, 2020), bunun en önemli göstergesidir. Böylece, mezara aşı boyası bırakma geleneğinin Orta Asya'da MÖ 1. binyıl başlarına kadar devam ettiği söylenebilmektedir.

MÖ 3. binyıl içinde Karadeniz'in kuzeyinde görülen Katakomb Kültürü'nde (Dnieper ve Olga nehirleri arası) ise, aşı boyaları (Preda-

Bălănică vd., 2020: 95) mezarlara standart olarak bırakılan bir obje olmaktan çıkmış olsa da devam etmiştir. Ayrıca, MÖ 2. binyılın ilk yarısında Güneybatı Rusya steplerindeki göçebe toplumlarda ölünün yanında aşı boyası bırakma geleneği devam etmiştir (Wreschner vd., 1980: 633). Buradaki aşı boyaları; serpilerek, topraklar hâlinde veya yumurta biçiminde (kuş yumurtası boyutunda) mezarlara bırakılmıştır (Wreschner vd., 1980: 636; Hausler, 1974: 96; 1976: 66). Yumurta biçimli aşı boyası topraklarıyla, yalnızca Katakombalarda değil, çukur mezarlarda da karşılaşılmıştır. Buna göre Macaristan'daki *Nikopolie* Mezarlığı'nda da 44 adet yumurta biçimli aşı boyası topağı bulunmuş olması (Ecsedy 1979, 40), aşı boyasının sembolik anlamını pekiştirmektedir.

Batıya doğru geçildiğinde, MÖ 3. ve 2. binyılda ise Güney Ege takım adaları (Kyklades) arasında yer alan Thera Adası'ndan Akrotiri yerleşmesinde pişmiş toprak kaplar içerisinde topraklar hâlinde (Resim 4) ve öğütülmüş hâlde aşı boyaları bulunmuştur (Sotiropoulou vd., 2012: 263 ve 268-270, Figs. 2 ve 5). MÖ 3000-1600 arasına tarihlendirilen Akrotiri buluntuları arasında sarı aşı boyasının düşük miktarda olmasına rağmen, kırmızı aşı boyası çok daha yüksek bir miktardadır. Aşı boyalarının küresel bir biçim verilerek (yumurta?) depolandığı ve/veya ticaretinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

İskelet Boyama

Blombos Mağarası'nda bulunan bir hayvan kemiği (100-75 binyıl) üzerindeki kırmızı aşı boyası izleri (Resim 5) (Henshilwood vd., 2011: Ek 2, Fig. 51), iskelet üzerinde tespit edilen en eski aşı boyası kalıntısıdır. Fakat buradaki aşı boyasının kemik üzerine sürülerek mi, yoksa serpilmiş aşı boyasının zaman içinde boya gibi iz bırakmasıyla mı oluştuğu kesin değildir. Bununla birlikte, Musteryen Çağ'da kırmızı aşı boyası örnekleri bulunmuştur (Wreschner vd., 1980: 632). Ukrayna'da Molodovo adlı yerleşimde bulunan mamut kemikleri ve Fransa'da Le Moustier'da bir insan iskeleti, mezar içlerinde hayvan ve insan iskeletleri üzerinde aşı boyası uygulamasının tespit edildiği örnekler arasında yer almaktadır. Üst Paleolitik dönemde Güney Galler'deki *Paviland* Mağarası'nda bulunan ve "Kırmızı Kadın (Red Lady)" olarak adlandırılan 30-26 binyıllık genç bir erkek iskeletinin, kırmızı aşı boyası ile kaplı olduğu anlaşılmıştır (Kalogirou vd., 2016: 11; Siddall, 2018: 7, Fig. 2). Burada kırmızı aşı boyası ile boyanmış elbisenin çürüme sonrasında kemiklere işlemesi gibi bir durumun söz konusu olabileceği üzerinde durulmaktadır. İtalya'nın kuzeybatısındaki *Arene Candide* Mağarası'nda bulunan ve "Genç Pren (Young Prince)" olarak

adlandırılan 24 binyıllık genç erkek iskeleti de (15 yaş civarında) aşı boyasıyla kaplıdır (Pettitt vd., 2003: 16). Bu örnek için de kırmızı aşı boyasının zaman içerisinde iskelet üzerine yapışıp yapışmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Bu örneklerin yanı sıra, İtalya'daki Doğu *Gravettian* Kültürü'nden iki veya üç gömmeli mezarda serpme şeklinde, Fransa'daki Üst Paleolitik dönem (yaklaşık 16 binyıl önce) mağaraları içerisinde bebek kafatası parçaları üzerinde (Karakoç, 2016: 180), Çekya'dan Dolní Věstonice'deki Üst Paleolitik dönem 3 gömmeli mezarın içindeki iskeletlerin kafatasları üzerinde ve bel hizasında serpilme şeklinde (Clottes ve Lewis-Williams, 2007: 17) ve Alaska'da 11.500 yıllık bir mezarda (Gresky, 2017: 1) aşı boya bulmuştur. Kazılarda bulunan demir oksit, doğal çökme süreçlerinin veya pigment olarak kullanımının bir işareti olabileceği gibi (Hovers vd., 2003: 493), iskeletlerin doğrudan boyanmış olabileceği veya ortamdaki aşı boyasının kemikler üzerinde iz bırakmış olabileceği ihtimalleri de unutulmaması gereken noktalardır.

Güneydoğu Anadolu'yu da kapsayacak şekilde Anadolu geneline bakıldığında, Göbeklitepe'de bulunan bir kafatası (Skull 1) parçası üzerinde tespit edilen aşı boyası, en erken bulgulardandır (Gresky, 2017: 1, 5 ve 7). Bu kafatası, işlevi belirsiz bir mimari kontekst içinde, taş bir yapıyla ilişkili şekilde bulunmuştur. Burada ayrıca, yoğun şekilde aşı boyası topları da bulunmuştur. Söz konusu kafatasının üzerinde kanal şeklinde kazımlar ve kesik izleri de saptanmıştır. Göbeklitepe'den sonra Can Hasan'da da Neolitik Çağ'a ait kırmızı aşı boyası ile boyanmış bir kafatası bulunmuştur (Kolankaya-Bostancı, 2012: 40). Çatalhöyük'te kalça kemiği ölmeden önce kırılmış bir çocuğun tüm vücudu aşı boyası ile kaplanmıştır (Çetinkaya, 2019). Körtik Tepe'deki bir iskeletin kol kemiği üzerinde aşı boyası izleri gözlemlenmiştir (Özkaya ve San, 2007: 24). Burada, Çanak Çömleksiz Neolitik dönem mezarlarındaki iskeletlerin bir bölümü alçıyla sıvanmıştır ve bunlar arasından bazıları aşı boyasıyla kaplanmıştır. Demirköy'de Çanak Çömleksiz Neolitik döneme tarihlenen bir çocuk mezarındaki iskelet üzerinde kırmızı ve siyah şeritler şeklinde boyama saptanmıştır (Rosenberg, 2007: 17, Fig. 5). Ölünün, yer sakızına batırılmış iplerle bağlandığı ve üzerine aşı boyası serpiştirildiği; böylece de şeritler halindeki kırmızı aşı boyası izlerinin ve ip kaynaklı siyah boya izinin, iskelet üzerinde kaldığı düşünülmektedir. Van yakınındaki Tilkitepe'nin 3. tabakasında Kalkolitik Çağ'a ait olduğu ilk tespitlerde belirtilen 17 iskeletten çocuk bireylere ait olanların büyük kısmı ile yaşlılardan bazılarının aşı boyası ile boyandığı belirtilmiştir (Özgüç, 1948: 5). Birbirinden uzak iki farklı yaş grubunda da aşı boyası izlerine rastlanması, toplum genelinde kabul görmüş bir kullanıma

işaret etmektedir. Köşk Höyük'ün Neolitik Çağ tabakalarında (2.-3. tabakalar) kille sıvanmış bazı kafataslarının üzeri aşı boyasıyla boyanmıştır (Öztan 2007, 226, Fig. 11). Neolitik Çağ'ın ardından, artık Anadolu'daki iskeletler üzerinde aşı boyası tespit edilmemektedir.

Ain Ghazal'da ve Jericho'da bulunan mezarlardaki iskeletler arasında da aşı boyasının kullanıldığı örnekler mevcuttur (Bonogofsky, 2001: 141). Tepe Sialk'taki (Geç Neolitik Dönem) bir ev tabanı altında bulunan iskeletin üzerinde tespit edilen aşı boyası, ölünün gömüldüğü sırada üstündeki kıyafetten kemiklere sinmiş olabileceği şeklinde yorumlanmıştır (Garstang, 1953: 34). Karadeniz'in kuzeyindeki Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı kurganlarında (çukur mezarlar) hem iskeletler üzerine sürülerek hem de ölümler üzerine serpilmek suretiyle kırmızı aşı boyası kullanımı tespit edilmiştir (Doğan Salar 2006, 98-99, 140-151). İskeletler üzerinde aşı boyası izlerine Anadolu'da Neolitik Çağ'dan sonra rastlanmazken, Karadeniz'in kuzeyinde bu uygulamanın devam ettiği görülmektedir.

Küçük Buluntuları Boyama

İsrail'deki *Qafzeh* Mağarası'nda deniz kabuğundan yapılmış "boncuklar", Önasya'da kırmızı aşı boyası içeren en eski küçük buluntular olarak dikkate alınabilmektedir (Wolf vd., 2018: 187). Orta Paleolitik döneme (yaklaşık 92 binyıl öncesine) tarihlendirilen bu deniz kabuklarının üzerinde muntazam açılmış delikler ve bir tür desen verildiğini gösteren kırmızı aşı boyası izleri yer almaktadır (Bar-Yosef Mayer, 2005: 177; Bar-Yosef Mayer vd., 2009: 310, Fig. 3). Macaristan'da Tata isimli arkeolojik alanda bulunan 50 binyıl öncesine ait mamut dişinden yapılmış bir perdahlı plaka ise (Bednarik, 2014: 251-253, Fig. 6), üzerinde aşı boyası izleri tespit edilen Avrupa'daki en erken küçük buluntudur. Mezolitik Çağ Avrupası'nda ise çakıl taşları üzerinde aşı boyası tespit edilmiştir (Cook, 2013: 182, Fig. 10; Özbaşaran, 2019: 24). Bununla birlikte, Kuzeybatı İtalya'daki *Arene Candide* Mağarası'nda, günümüzden önce 23.500'e tarihlenen bir mezar ve mezarda boyalı deniz kabukları bulunmuştur (Pettitt vd., 2003: 15).

Anadolu'da ise Pınarbaşı'ndaki Epi-paleolitik Çağ mezarlarından birinde (Mezar 14) (MÖ 9. binyıl) deri tabaklamada veya kazıma işleminde kullanıldığı düşünülen, iki yüzeyi yongalanmış kumtaşından bir aletin üzerinde kırmızı aşı boyası izleri saptanmıştır (Resim 6) (Baird, 2007: 295, Fig. 9; Baird vd., 2013, 182; Özbaşaran 2019, 24). Ayrıca, MÖ 9.-8. binyıldan Boncuklu Höyük ve Pınarbaşı'nda deniz kabuğu boncuklardan bazıları üzerinde aşı boyası tespit edilmiştir (Baysal, 2013: 6, 8 ve 11). Bu boncuklar, siyah, beyaz ve kırmızı renklerde boyanmıştır. 14 numaralı

mezarda aşı boyası parçaları ile aşı boyalı bazı eşyalar da bulunmuştur (Baird, 2007: 290-291). Cafer Höyük'teki (MÖ 8000-7500) kemik aletler üzerinde ise kırmızı aşı boyası izleri saptanmıştır (Cauvin vd., 2007: 104, Fig. 16.1, 24.3).

Anadolu'daki aşı boyalı küçük buluntulardan biri, Alishar'dan MÖ 2. binyıla tarihlendirilen bir silindir mühürdür (Erkanal, 1993: 45, Lev. 16; Erkanal, 1995: 121 ve 123, Lev. G2). Hematitten yapılmış bu silindir mühür üzerindeki kırmızı boyada aşınma izlerinin yer yer bulunmayışı, bunun ilk kullanım evresinden sonra bir amulet gibi kullanılmış olabileceğini göstermektedir (Erkanal, 1993: 153). Fakat bu söz konusu eserin üzerindeki kırmızı boya izlerinin, arkeometrik yöntemlerle aşı boyası olduğunun kesin olarak ortaya konulmamış olduğu unutulmamalıdır. Şanlıurfa'da Karkamış Barajı kurtarma kazıları sırasında kazılan Gre Virike'de ise Erken Tunç Çağı IV'ten bebek ve çocuk mezarları içerisinde akik boncuklar bulunmuştur (Ökse, 2006: 19, Fig. 28).

Kırmızı aşı boyalı küçük buluntular içerisinde figürinler de önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar arasındaki en erken örnek ise, Fas'ın güneyinde buluntu yerinin ismini almış olan 400 binyıl öncesine ait Tan Tan figürinidir (Bednarik, 2003a: 10; Bednarik, 2003b: 406-407). Bu insan figürini üzerindeki kırmızı aşı boyası izleri, kırmızı boyanın sembolik anlamına gönderme yapmaktadır (Kolankaya-Bostancı, 2012: 31). Göbeklitepe'den kırmızı taştan yapılmış bir yırtıcı kuş başı, aşı boyasının kullanımından ziyade, kırmızının özellikle bir yırtıcı kuş için seçildiğini göstermesi bakımından ilginçtir (Schmidt, 2007: 114, Fig. 23). Ulucak'tan bir antropomorfik kap üzerinde kırmızı detaylar görülmektedir (Çilingiroğlu ve Çilingiroğlu, 2007: 348, Fig. 8). Anadolu Neolitik Çağ yerleşimlerinden olan Köşk Höyük'te çakıl taşından yapılmış 2 boyutlu bir figürin örneği üzerinde de aşı boyası saptanmıştır (Öztaş, 2007: 230, Fig. 19).

Yukarı Habur Havzası'ndan Tell Brak kentinin 20. tabakasında bulunan 21,4 cm yüksekliğindeki bir tören idolünün üzeri de kırmızı boyalıdır (Wolf vd., 2018: 153; Karakoç, 2016: 153). Bu taş idol, türünün en erken örneğidir. Ayrıca, Tell Brak'taki göz idollerinin göz boşluğunun ise karbon, aşı boyası, malakit ve demir oksit gibi maddelerin suyla karıştırıldıktan sonra bir tür macun hâline getirilerek doldurulduğu düşünülmektedir (Cooper, 2016: 47). Merzifon'da Büyük Küllük Tepe'den MÖ 2. binyıla tarihlenen bir koç başının göz çevresi, ağız, burun ve boynuz boğumları kırmızı çizgilerle belirtilmiştir (Resim 7) (Özsait, 2000: 336 ve 338, Fig. 2). Kırmızının dikkat çekiciliği veya sembolizmi ile ilişkilendirilebilecek Küllük Tepe figürini

üzerindeki bu çizgiler, figürler üzerinde kırmızının belirgin olarak kullanımına dair nispeten geç örneklerden birini temsil etmektedir.

Duvar ve Tabanları Boyama

Anadolu'da mekânların duvar ve tabanlarının kırmızı ve sarı başta olmak üzere aşı boyası ile boyanması geleneği, 11 binyıl öncesine kadar götürülebilmektedir. Buna göre, Pınarbaşı'nda MÖ 9. binyılın ikinci yarısında çukur evlerin duvarlarının sıvandığı ve aşı boyası ile boyandığı tespit edilmiştir (Baird, 2007: 295-302). Aşıklı Höyük'teki "Özel Yapılar Alanı" olarak bilinen alandaki mekanlarda kırmızı renkli sıkıştırılmış toprak duvarlar tespit edilmiştir (Özbaşaran, 2019: 25). Burada MÖ 8. binyılın ortasına tarihlenen T Binası'nın, 5 yenilenme evresinin her birinde sarı ve kırmızı renklerde kireç duvarlara sahip olduğı anlaşılmıştır (Esin ve Harmankaya, 2007: 268, Figs. 3, 13 ve 14). Bu özel alanın, toplu yemek yenilen ve törenlerin gerçekleştirildiğı bir alan olduğı düşünülmektedir (Özbaşaran, 2019: 26). Can Hasan I'de ise MÖ 7. binyıl içinde duvarlar veya duvarlarda çamur sıva üzerinde aşı boyası kullanılmış olduğı belirlenmiştir (Özbaşaran, 2011: 115).

Çatalhöyük'te bulunan Yapı 17'nin kuzeydoğusundaki beyaz sıvalı bir gömüt sekisi, periyodik olarak kırmızı aşı boyası ile boyanmıştır (Hodder, 2007: 318). Mellaart, Çatalhöyük'te resim olarak kullanımının haricinde, neredeyse her evde kırmızı boyalı bir mimari bölümün olduğunu belirtmiştir (Mellaart, 1967: 149-150; Hodder, 2007: 307, Fig. 7). Bunların, evin özel ve vurgulanmış noktaları olduğı düşünülmektedir. Böylece, kötü ruhların savuşturulduğı inancı benimsenmiş görünmektedir (Hodder, 2007: 321). Hoca Çeşme'de 4. evrede açığa çıkarılan yuvarlak planlı yapıların duvarı küçük çakıl taşlarıyla döşenmiş ve bunun üzeri sarı aşı boyasıyla kaplanmıştır (Özdoğan, 2007: 415). Köşk Höyük 3. tabakada (MÖ 7. binyıl) bulunan bazı yapılar beyaz veya açık turuncu renkli sıvayla kaplanmıştır (Öztaş, 2007: Fig. 8). Ulucak'ta 4. tabaka'daki (MÖ 6. binyıl) 8 ve 13 numaralı yapılarda kırmızı renkli duvar boyası görülmüştür (Çilingiroğlu ve Çilingiroğlu, 2007: 364, Fig. 4). Bu bilgiler ışığında, Neolitik Çağ sonlarından itibaren duvar ve duvarların aşı boyasıyla boyanması geleneğinde bir kesilme olduğı anlaşılmaktadır.

Mağara ve Duvar Resimleri

Blombos Mağarası'nda, üzerinde kırmızı aşı boyası kırmızı aşı boyasıyla birbirini kesen çizgilerden oluşan desenin işlendiğı bir kaya parçası bulunmuştur (Resim 8) (Henshilwood vd., 2018). Günümüzden 73 binyıl öncesine tarihlenen bu boyalı kaya parçasının ait olduğı resim, eğer

bulunabilseydi, bilinen en eski mağara resmini temsil ediyor olacaktı. İspanya'daki *La Pasiega* (Cantabria) Mağarası'nda bulunan kırmızı renkli resim ise en erken mağara resmini (64,8 binyıl önce) temsil etmekle birlikte, Neanderthal insanının¹ elinden çıkmış en erken mağara resmini oluşturmaktadır (Resim 9) (Hoffmann vd., 2018: 912-913, Fig. 1). *La Pasiega*'daki resimler, *Homo sapiens sapiens*'lerin Avrupa kıtasına gelişlerinden 20 binyıl önce yapılmıştır. Almanya'dan *Geißenklösterle* Mağarası'nda bulunmuş kırmızı aşı boyalı bir kireç taşı parçası, *Homo sapiens sapiens*'lerin Avrupa kıtasına ilk geldikleri (Aurignacian kültürü) zamana aittir (günümüzden 32 binyıl önce) (Wolf vd., 2018: 191-192, Fig. 3). Bu ve mağarada bulunan diğer taş parçaları, orijinalinde mağara duvarının parçalarıdır. Dolayısıyla, bunları mağara resminin parçaları olarak dikkate almak mümkündür. Hırvatistan'daki *Romuald's* Mağarası'nda 34-31 binyıl öncesine tarihlenen Balkan Yarımadası'ndaki en erken duvar resimleri arasında keçi, bizon ve kadın (?) figürleri yer almaktadır (Resim 10) (Ruiz-Redondo vd., 2019). Bu resimlerde kullanılan pigmentin aşı boyası olduğuna dair arkeometrik analizler mevcut olmamakla birlikte, mağaradaki kazılar sırasında aşı boyası izlerine rastlanmıştır. Bu buluntular ışığında, resimlerde aşı boyası kullanılmış olabileceği anlaşılmaktadır.

Van'ın Yedisalkım köyü yakınında tespit edilen 4 adet duvar resimli mağarada, kırmızı renkli yaban keçisi resimleri yer almaktadır (Belli 2000: 293-294, Figs. 4 ve 6). Bu mağaralar arasında en çok örneği içinde barındıran Kızların Mağarası'nda hayvan figürleri ile tanrıça figürleri kırmızı ve koyu kahverengi olarak işlenmiştir (Belli, 2000: 294-295, Figs. 7-9). Tanrıça figürlerinin varlığı, buranın Neolitik Çağ'da bir kutsal alan veya tapınak olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmüştür. Çatalhöyük'te *shrine* olarak tanımlanan mekânlarda (MÖ 8.-7. binyıl) hamile tanrıça olarak tanımlanan duvar kabartması detaylarında, avcı gövdelerinde, geyik/karaca (Resim 11) ve çeşitli hayvan gövdelerinde kırmızı renk kullanımı izlenebilmektedir (Mellaart, 1967: 72 ve 156, Pl. VII, VIII, XI ve XIII). Köşk Höyük 3. tabakadan (MÖ 7. binyıl) bir ev içinde av sahneleri resmedilmiştir (Özbaşaran, 2011: 116). Neolitik Çağ duvar resimleri geneli için de kesin olarak aşı boyası kullanıldığını gösteren arkeometrik analiz sonuçlarının mevcut olmadığı anlaşılmıştır.

Malatya'da, bir Kalkolitik Çağ yerleşmesi Değirmentepe'nin 7. tabakasında (MÖ 5. binyıl sonları) Obeyd tipi 3 bölümlü bir yerleşimin bir

¹ Neanderthal insanı, Avrupa'da ve Yakındoğu'da 250 binyıl ile 30 binyıl arasında (Orta Paleolitik) yaşamıştır (Clottes ve Lewis-Williams, 2007: 8).

odasında (BI) kırmızı çizgilerden oluşan bir dikdörtgen ve bunun içinde yine kırmızı çizgilerden oluşan şematik güneş motifi resmedilmiştir (Resim 12) (Esin, 1998: Taf. 189, Abb. 12). Diğer bir odada (DU) ise dikdörtgenler ve T biçimli bir çizimden oluşan başka bir resim yer almaktadır (Esin, 1998: 190, Abb. 14). Resim yıprandıkça yeni bir kat sıva üzerine tekrar yapılmıştır. Norşuntepe K Açması'nın 8. tabakasında, 7x2 m² ölçüsünde bir mekânın odasında Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen (MÖ 4. binyılın ilk yarısı) bir duvar resmi bulunmuştur (Hauptmann, 1976: 54, Lev. 42, 3). İki niş arasındaki 0,57 m genişliğinde ve 0,36 m yüksekliğindeki bu resim, siyah ve kırmızı alaca² bir arka fon üzerine işlenmiş kızıl-kahverengi tonlarında bir hayvan (olasılıkla geyik) tasvirinden oluşmaktadır. MÖ 4. binyıla tarihlenen başka bir duvar resmi ile Malatya'nın 33 km kuzeydoğusunda bulunan Piroit Höyük'te karşılaşmıştır (Akdeniz ve Karaca, 2003: 118). Beyaz sıva üzerine olasılıkla kırmızı aşı boyası ile yapılmış bu resimde, geometrik çizgiler ile tam anlaşılamayan bir figür yer almaktadır. Ayrıca, yangın sebebiyle kırmızı aşı boyasıyla yapılan resim kahverengiye dönüşmüştür. Arslantepe'den Geç Kalkolitik Çağ'a (MÖ 4. binyıl) tarihlendirilen mabet ve sarayda zikzaklar, geometrik doldurma motifleri, üçgen gövdeli öküz ve üçgen başlı insan figürlerini içeren kırmızı duvar resimleri bulunmuştur (Akdeniz ve Karaca, 2003: 119). Aynı yüzey üzerinde defalarca tekrarlanmış olan bu resimlerde renk verici olarak aşı boyası kullanıldığı düşünülmektedir (Öztaş, 2009: Fotoğraf 3).

Kalkolitik Çağ sonundan itibaren Anadolu'da genel olarak duvar resimleri kesilmiştir. Böylece aşı boyasının duvar resmi içerisinde kullanımından da söz etmek olanaksız hâle gelmiştir. Tunç Çağı'nda Miken ve Minos duvar resimlerinde ve Mısır sanatında kırmızı aşı boyası kullanımından bahsedilebilmektedir (Siddall, 2018: 7-9). Teb'de bulunan *Rekhmire* Mezarı'nda aşı boyası kullanımı tespit edilmiştir (Davies, 1936: Vol. I, Pl. XVI, MÖ 1475-1448; Vol. III, 36). Mısır sanatında erkeklerin koyu kırmızı, kadınların ise açık tenli işlenmiş olmasına dair ise kırmızının ten rengini göstermekten çok ikonografik bir özellik olarak kullanılmış olabileceği söylenebilmektedir.

Aşı Boyası Sembolizmi: Mitolojik ve Etnografik Veriler

Aşı boyası kullanımının özellikle sembolik yönünün anlaşılmasında hem mitolojik detaylara hem de etnografik gözlemlere başvurulmaktadır. Mezopotamya mitolojisine göre Su Tanrısı Ea'nın rengi olan kırmızı,

² Hauptmann tarafından bu alacalık, alev demetleri olarak tanımlanmıştır (Hauptmann, 1976: 54).

bereket ritüellerinde sembolik bir anlam ifade ediyor olmalıdır (Ökse, 2006: 28). Ea'nın işlendiği bir Akkad mührünün kırmızı taştan yapılmış olması, bu bağlamda tesadüften öte bir durum ifade etmektedir (Çetinkaya, 2019: 206). Ayrıca, Mezopotamya ritüellerinde figürlerin, kırmızı boyalı gözlerle kötü ve kızgın ruhları sembolize ettiği ve böylece kötü ruhları uzaklaştırdığına inanılmıştır (Ökse 2006, 28, dn. 54). Yeni Zelanda'nın yerli halkı olan Maorilerin yaratılış efsanesinde de kırmızı toprak vurgusu bulunmaktadır. Buna göre Toprak Ana Papa ve Gök Baba Rangi'nin ayrılışı sırasında, Maorilerin kutsal saydığı kırmızı renkli toprağın doğuşuna sebep olan kanama gerçekleşmiştir ("Creation Myth-Maori", 2021). Böylece, zamanın başlangıcında ilk kanın düşmesiyle birlikte kutsal kırmızı toprak yaratılmış olmaktadır. Bu mitos, genel olarak kırmızı toprağın, özel olarak ise kırmızının sembolizme konu olmasını açıklar niteliktedir.

Kanın ve özellikle de doğurganlığın sembolü olan regl kanının bereketle olan ilişkisi, kırmızı aşı boyasının sembolik kullanımına dair yapılabilecek başlıca açıklamalardan biridir. Bunun ayrıca, kadınlar tarafından erkek egemenliğine karşı bir duruş şeklinde başlatıldığı da ileri sürülen düşünceler arasında yer almaktadır (Watts vd., 2016: 301-302). Genç bir kadının regl döneminde bütün kadınların kendini kırmızı aşı boyasıyla boyaması şeklinde uygulanan ve kabiledaki baskın erkeğin yalnızca üretken ve genç kadınlara yönelmesinin önüne geçerek, onun bir harem oluşturmasını engelleme amacıyla ilişkilendirilmiş olan bu teoriye, *Female Cosmetic Coalition* (FCC) adı verilmiştir (Power ve Aiello, 1997: 158). Böylece bereket olgusu, toplum nezdinde erkekler tarafından da desteklenen kutsal bir olgu hâline getirilmiş olmalıdır. Güney Afrika'dan *Khoisan* halkına ait bir geleneğe göre, geçiş ritüeli bağlamında ilk kez regl olan kızın alnı ve yanakları kırmızı aşı boyası ile boyanmaktadır (Knight vd., 1995: 93-95). Ayrıca, kabiledaki kadınlar da yüzünü aşı boyasıyla boyamaktadır. Afrika'dan *San* halkı geleneğinde de kızın kanı ile annesinin kanı karıştırılarak kullanılmaktadır (Knight vd., 1995: 95). *Xam* ve *Kung* kabileleri bakireleri ise ergen erkek çocuklarını kırmızı aşı boyası ile boyayarak onları avları sırasında koruyabileceklerine inanmaktadırlar.

Afrika Orta Taş Çağı'na tarihlenen (140-20 bin yıl) kaya resimleri ile regl döngüsü ve hamilelik gibi olgular üzerine ritüellerin inşa edilmiş olabileceği ve *meander* motifi eklenmesiyle bunların sembolik bereket anlamlarının pekiştirilmiş olabileceği yorumlanmıştır (Knight vd., 1995: 86 ve 96). Ölü gömme bağlamında değerlendirildiğinde ise, vücudu kırmızı aşı boyası ile boyamanın ölüye hayat vermek gibi sembolik bir amaca hizmet etmesi ileri

sürülebilmektedir (Ökse, 2006: 27). Mircea Eliade'ye göre kırmızı aşı boyasının kullanımı, doğrudan ölüm sonrası inancı göstermektedir (Eliade, 2003: 23). Hayatın (=kanın) rengi olmasından dolayı kırmızının ayrıca, en eski zamanlardan itibaren bereketle ilişkili olduğu düşünülmektedir (Ecsedy, 1979: 39).

Mekân, Renk ve Psikoloji

Kırmızı ışık, en yüksek dalga boyuna (700-750 nm) sahip ışıktır (Polat, 1991: 4-5, Tablo 1). Bunun hemen ardından turuncu ve sarı ışık (600-550 nm) gelmektedir. Sahip olduğu enerjiye paralel olarak renkler arasında duyulara en çok hitap eden renk olan kırmızı, modern mimarlıkta gücü, neşeyi, mutluluğu, dinamikliği ve canlılığı temsil etmektedir (Manav, 2015: 23). Bu renk ayrıca korku, öfke, hırs, kızgınlık gibi olumsuz duyguların da sembolüdür (Özdemir, 2005: 392). Aşı boyası renklerinden biri olan ve kırmızı ile turuncudan sonra en yüksek dalga boyuna sahip renk olan sarı ise genel olarak parlak ve duyuları çeken bir renktir. Güneşin rengi olan sarı; neşe, ferahlık ve zekâyı temsil etmektedir (Atik, 2019: 47). Toprağın rengi olan kahverengi üzerine de dayanıklılık, sadelik ve ciddiyet gibi kavramlar yüklenmiştir (Atik, 2019: 53). Bu renk, kullanımı kısıtlayıcı bir etki yarattığı için paranoyanın rengi olarak da anılmaktadır.

Modern mimarlıktaki renk seçimi ile renklerin dalga boyları arasındaki ilişki, insanın doğadaki gözlemlerinin psikolojik bir sonucu olarak dikkate alınabilmektedir. Bu ilişkiye göre dalga boyu arttıkça renge yüklenen anlamın değiştiği ve güçlendiği (güç, yaşam, ölüm vb.) çeşitli psikolojik deneylerle de ortaya konulmuştur. Örneğin, kahverengi bir odanın beyaz bir odaya göre insanları daha hızlı hareket ettirici bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir (Ustaoğlu, 2007: 60) İnsanların renkli uyarıcılara değişen tepkiler verdiğini gösteren bir çalışmada, mavi renkli otomobiller arasındaki mesafenin, şoförlerin algılandığından daha dar olduğu ve mavi renkli araçların park sırasında diğer renkteki araçlara göre daha fazla kaza yaptığı anlaşılmıştır (Özdemir, 2005: 392). Renklerle tedavi yöntemi olan kromoterapide (renk terapisi) ise psikolojik olarak aktif ve tetikte olmayı sağlayan kırmızı, kan basıncını artırmak ve adrenalin salgılanmasını tetiklemek gibi somut etkiler göstermektedir (Çağan, 2005: 102). Ayrıca dolaşım bozuklukları, soğuk algınlığı ve kansızlık gibi hastalıkların alternatif olarak tedavisinde kullanılabilir (Andrews, 1995: 31-41). İnsan psikolojisine olumlu bir yüksek enerji veren sarı ise, sindirim hastalıklarıyla baş etmek için kullanılan bir renktir. Kahverenginin, insan hareketlerini hızlandırıcı bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir (Çağan, 2005: 52).

Renklerin her insanda aynı etkiye sahip olmadığı düşünüldüğünde, kırmızının bu kadar yoğun şekilde tercih edilmesinin arkasında da tek bir nedenin yatmıyor olabileceği savunulabilmektedir. Bununla birlikte, insan toplulukları arasında belirli renklerin öne çıktığı ve onlara çeşitli anlamlar yüklediği bilinmektedir. Örneğin, kahverengi Kolombiya’da satışları olumsuz şekilde etkileyen bir renk iken, Hindistan’da mateme ilişkilendirilmektedir (Çağan, 2005: 53).

Kırmızının mekânla ve psikolojiyle ilişkisi bir yana, güneşin doğuşu ve batışıyla ilgili göksel bir ilişkisi de bulunmaktadır. Tan sırasında gökyüzünün kısa bir anlığına kızıl bir renk alması, doğayla çok daha iç içe bir yaşam süren insanların sıklıkla karşılaştığı bir manzara olmalıdır. Günün bu özel anı, günümüz şarkılarına ve şiirlerine de sık sık konu olmuştur. Aydınlıkla karanlığın arasındaki tan kızılığın benzer bir manzara, gün batımı sırasında da oluşmaktadır. Bunlar, kırmızıya başlangıç ve bitiş anlamlarının yüklenmesini sağlayacak doğal ve süreklilik arz eden manzaralardır. Dikkat çekici bir renk olarak bilinen kırmızının, hem duyguları harekete geçiren (psikolojik) hem de fizyolojik bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu algı zamanla bilinçaltından çıkıp, üzerine belli anlamlar yüklenerek kendisine farklı kullanım alanları bulmuş olmalıdır.

Medikal ve Takviye Amaçlı Kullanım

Aşı boyası, tıbbi olarak oksijeni ozona dönüştüren ve böylece kanamayı durdurarak yaraları kurutan, mikropları öldüren bir özelliğe sahiptir (Çetinkaya, 2019: 206). Ayrıca, bakterilere tutunarak toksik etkiyi azaltmaktadır. Namibia’da yaşayan Ovahimba halkı kadınları, güneşin zararlı ışınlarından korunmak üzere, süt yağıyla (sade yağ) karıştırdıkları kırmızı aşı boyasını vücutlarına ve saçlarına uygulamaktadırlar (Rifkin vd., 2015: 2-3, Fig. 2). Bu halkın kullandığı aşı boyaları üzerinde yapılan arkeometrik analizler, bu maddenin güneşin zararlı ışınlarını engelleyebildiğini göstermiştir (Rifkin vd., 2015: 1-3). Filler, gergedanlar ve hipopotamlar gibi çeşitli hayvanların vücut ısını korumak ve güneşin zararlı ışınlarından kurtulmak için toprak ve çamurla vücutlarını kapladıkları bilinmektedir (“Meet Sunwise Animals”, 2021).

Doğrudan aşı boyasıyla ilgili olmamakla birlikte, toprak veya kilin yenerek tüketildiği de görülmektedir. Bir toprak boyası olan aşı boyası tüketimi ile kil ve toprak tüketiminin birbirini tetiklemiş olabileceği, evrimsel bir yaklaşımın gereği olarak ileri sürülebilmektedir. İnsanlarla birlikte bazı primatlar, Amazon (Peru) papağanları, Amazon yarasaları, bazı kemirgen ve toynaklıların toprak yeme alışkanlığına sahip olduğu

gözlemlenmiştir (Brightsmith, 2004; Voigt vd., 2008). Güneydoğu Peru'da yaşayan 16 papağan türü üzerine yapılan gözlemlerde, bu davranışın arka planında sodyum takviyesinin yatıyor olduğu ileri sürülmüştür (Lee vd., 2014: 322-323). Ayrıca, dişi kuşların yumurta yapma döneminde kalsiyum takviyesi için kil tüketimi yapıyor olabileceği de hipotezler arasında yer almaktadır (Brightsmith, 2004). *Jeofaji* veya *pika* olarak adlandırılan toprak yeme davranışı, özellikle hamile kadınlarda ve çocuklarda görülmektedir. Bu davranışın arkasında hangi tıbbi gerekçenin var olduğu kesin olarak ortaya konamamakla birlikte, genel olarak memelilerde büyümekte olan fetüsün ve emzirilmekte olan yavrunun mineral gereksinimi ile açıklanmaktadır (Ghanem, 2012: 16). Ayrıca, bir başka araştırmada hamile ve emziren, meyve yiyen yarasaların bu alışkanlıklarının nedeni olarak, yüksek enerjiye ihtiyaç duydukları dönemde yedikleri ikincil bitkilerin toksik etkisinden kurtulmaya çalışmaları gösterilmiştir (Voigt vd., 2008: 1-4). Doğaya bakarak insanların da toprak yeme davranışının çok eskiye uzandığı ve belki de yiyecek bulmada zorlanılan dönemlerde çeşitli mineralleri geri kazanmak ve sindirime yardımcı olmak amacıyla kil tüketmiş olabilecekleri ileri sürülebilmektedir. Fakat insanın kil tüketimini neden gerçekleştirdiğiyle veya bunun aşırı boyasıyla olan ilişkisine dair bilimsel bir bulgu yoktur. Bununla birlikte, bu davranışın kökeninin oldukça eskiye gittiğini savunmak için, günümüzde dahi kimi insanlarda toprak kokusuna karşı duyulan iştahı örnek göstermek yeterlidir.

Değerlendirme ve Sonuç

Mezarlarda, mağara dolgularında, mekân tabanlarında, duvarlarda; taş aletler, mühür, figürin ve deniz kabukları gibi küçük buluntular üzerinde mineral bazlı bir boya olan aşırı boyası kullanımının Paleolitik Çağ'a kadar uzanan bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmıştır. Toprakla bütünleşik olarak birçok yerde bulunabilen aşırı boyasının yanı sıra, bitkilerden ve hayvanlardan elde edilen farklı renkteki pigmentler, tarih boyunca çok çeşitli yüzeyleri boyamada kullanılmıştır. Aşırı boyalarının doğada rahat bulunabilmesi ve kullanım kolaylığı, onu diğer boyalardan ayırmaktadır. Günümüzde de varlığını sürdüren bazı Afrika kabileleri tarafından güneşin zararlı ışınlarından korunma ve böcekleri uzaklaştırma gibi nedenlerle vücuda ve saçlara uygulanan aşırı boyalarının kırmızı renkte olanları, arkeolojik kazıların da gösterdiği üzere en çok tercih edilenler olmuştur. Kırmızı aşırı boyasının hematit yoğunluğunun fazla olmasının daha farklı bir fiziksel etkiye sahip olması nedeniyle kullanım amaçlarına daha iyi hizmet ediyor olabileceği ileri sürülebilmektedir. Bu madde; tabaklama esnasında deriyi diğer maddelere göre daha yumuşak bir hâle getirilmesinde (Kolankaya-Bostancı,

2012: 33), bakterilere tutunarak toksik etkiyi azaltmada, kanamayı durdurmada ve süt yağı ile karıştırılarak güneşin zararlı etkisinden korumada etkilidir. Bunun aynı zamanda kan renginde olması, sembolik bir amaçla özellikle seçilmiş olabileceğini göstermektedir. Bazı hayvanlar ve insanlar tarafından yenilerek de tüketilen beyaz ve kırmızı kil, ilk olarak hayvan alışkanlıklarının izlenmesiyle insanlar tarafından pratik amaçla kültüre alınmış olmalıdır.

Duvar ve taban boyama geleneğinde Neolitik Çağ'dan sonra bir kesilme görülmektedir. Fakat kırmızı aşı boyasının ağırlıklı olarak kullanıldığı duvar resmi yapma geleneği çok uzun bir süre daha Neolitik Çağ ve sonrasında görülmeye devam etmektedir. Bunun gerekçesi olarak resim sanatının, daha yoğun bir sembolizmin yaratılmasında kullanışlı bir araç olması gösterilebilmektedir. Arkeolojik veriye göre Orta Paleolitik dönem mağara duvarlarına kadar geriye götürülebilen resimlerin yalnızca estetik bir amaçla yapıldığını söylemek oldukça zordur. Tıpkı duvar ve taban boyamalarında olduğu gibi birçok yerde resimlerin de zaman içinde birden çok kat hâlinde tekrar tekrar uygulanmış olması, belli bir amaç (olasılıkla inançsal) doğrultusunda bunların yapılmış olduğunu göstermektedir. Belli alanları kırmızı veya sarı aşı boyası tonlarında tek renk boyamaktansa, verilmek istenen mesaj veya oluşturulmak istenen ambiyansın en iyi aracı olarak resim seçilmiş olmalıdır. Böylece, insanların iç dünyalarıyla veya birbiriyle olan iletişimleri etkili bir şekilde aktarılmıştır.

Kanın rengi olan kırmızının, aynı zamanda dalga boyu en yüksek renk olması nedeniyle, yaşamın rengi olarak sembolleştirilmesi pek şaşırtıcı olmayacaktır. Zamanın başlangıcından itibaren tanık olunan hayvan ve insan ölümlerinin en önemli göstergesi olan kanın akması, insanın en erken dönemden beri yaşam ve kan arasında bir bağlantı olduğunu anlamasına yardımcı olmuş olmalıdır. Bu yaşamsal sıvı, binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan aşı boyası kullanımıyla birlikte değerlendirildiğinde, ölmüş olan bireye kanını ve dolayısıyla yaşamını geri verme gibi sembolik bir amaç taşıyor olabileceği ileri sürülebilmektedir. Böylece, öteki dünyada yaşamın devam ettiğine dair bir inancın buradan filizlenmiş olabileceği düşünülebilir. Bu noktada, gün doğumunda ve gün batımında ortaya çıkan kırmızının psikolojik etkisini ve göksel imasını da dikkate almak gerekmektedir. Ayrıca, filolojik olarak kanın ve kırmızının, Sümercede aynı işaretlerle belirtilebilmesi (Ökse, 2006: 27, dn. 49), bunun bir tesadüf olmadığını göstermektedir. Eski Yunancada kan için “*αἷμα* (haima)” kelimesinin kullanımı da (Çelgin, 2011: 26), aşı boyasına kırmızı rengini veren mineral

olan “hematit” kelimesi ile kan arasında bir paralelliğin var olduğunu etimolojik olarak göstermektedir.

Etnografik araştırmalara göre çoğu kez pratik amaçlarla kullanılan aşı boyalarının, bazı Afrika kabilelerinde bereket ile ilişkili olarak kullanılması, bunun sembolik kullanımının çok daha eski dönemlere gidiyor olabileceğini düşündürmektedir. Özellikle deniz kabukları içindeki aşı boyası tortuları, vücut boyamayla ilişkili olmalıdır. Bazı hayvanlarda gözlemlenen toprak yeme alışkanlıkları ile özellikle hamile kadınlarda izlenebilen toprak yeme alışkanlıklarına göre ise, pratik kullanımın, özellikle topaklar şeklinde mezarlara taşınmış olabileceği önerilebilir. Aşı boyası topaklarının sadece kadınların ve çocukların mezarlarında bulunmamış olması, burada kesin bir yorum yapmayı engellemektedir. Hem arkeolojik hem de etnografik tüm veriler birlikte değerlendirilirse, aşı boyasının ilk olarak pratik mi yoksa sembolik amaçla mı kullanılmaya başladığını belirlemek şimdilik mümkün görünmemektedir. Mevcut veriler ışığında her iki türlü kullanım biçiminin yan yana olduğu sonucuna varılmaktadır. Fakat ilaç, takviye, aşırma vb. pratik amaçların; sonrasında yenilenme, hayat verme, bereket ve temelinde kan ilişkisi bağlamında anlamlandırmaya doğru geliştiği savunulabilmektedir (Şekil 1). Günümüzde daha çok hamile kadınlarla ilişkilendirilen kil tüketimi, vücutta eksik olan minerallerin tedarikinde ve toksik etkinin azaltılmasında hem kadın hem erkek için farklı oranlarda geçerli olmalıdır. Hem regl döngüsünün hem de ayın dünya etrafındaki dönüşünü tamamlamasının aynı sürede gerçekleşmesi ise kırmızıya ve dolayısıyla kırmızı kile yüklenen yaşamsal anlamı (yenilenme) perçinlemiş olmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKDENİZ, Engin, KARACA, Özgen (2003), “Elazığ-Malatya Yöresi Duvar Resmi Geleneği ve Pirot Höyük Duvar Resmi”, *TÜBA-AR*, 4, 117-123.
- AKİNİZ, Sercan (2017), “Ortaçağ Akdenizi’nde Kırmızının İzinden”, Ed. Menekşe Suzan TEKER, *II. Uluslararası Akdeniz Sanat Sempozyumu, 10-12 Mayıs 2017*, Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Antalya, 233-239.
- ALLENTOFT, Morten E., SIKORA, Martin, SJÖGREN, Karl-Göran, RASMUSSEN, Simon, RASMUSSEN, Morten, STENDERUP, Jesper, DAMGAARD, Peter B., SCHROEDER, Hannes, AHLSTRÖM, Torbjörn, VINNER, Lasse, MALASPINAS, Anna-Sapfo, MARGARYAN, Ashot, HIGHAM, Tom, CHIVALL, David, LYNNERUP, Niels, HARVIG, Lise, BARON, Justyna, CASA, Philippe Della, DABROWSKI, Pawel, DUFFY, Paul R., EBEL, Alexander V.,

EPIMAKHOV, Andrey, FREI, Karin, FURMANEK, Mirosław, GRALAK, Tomasz, GROMOV, Andrey, GRONKIEWICZ, Stanisław, GRUPE, Gisela, HAJDU, Tama's, JARYSZ, Radosław, KHARTANOVICH, Valeri, KHOKHLOV, Alexandr, KISS, Viktoria, KOLAR, Jan, KRIISKA, Aivar, LASAK, Irena, LONGHI, Cristina, MCGLYNN, George, MERKEVICIUS, Algimantas, MERKYTE, Inga, METSPALU, Mait, MKRTCHYAN, Ruzan, MOISEYEV, Vyacheslav, PAJA, Laszlo, Palfi, György, POKUTTA, Dalia, POSPIESZNY, Lukasz, PRICE, T. Douglas, SAAG, Lehti, SABLIN, Mikhail, SHISHLINA, Natalia, SMRCKA, Vaclav, SOENOV, Vasili I., SZEVERENYI, Vajk, TOTH, Gusztav, TRIFANOVA, Synaru V., VARUL, Liivi, VICZE, Magdolna, YEPISKOPOSYAN, Levon, ZHITENEV, Vladislav, ORLANDO, Ludovic, SICHERITZ-PONTEN, Thomas, BRUNAK, Søren, NIELSEN, Rasmus, KRISTIENSEN, Kristian, WILLERSLEV, Eske (2015), "Population Genomics of Bronze Age Eurasia", *Nature* 522, 167-172.

- ANDREWS, Ted (1995), *Renklerle Tedavi*, Çev. Tuğrul ÖKTEN, Arıtan, İstanbul.
- ATİK, Didem Asya (2019), *Mekan Tasarımında Renk ve Kültür İlişkisinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- BAIRD, Douglas, ASOUTI, Eleni, ASTRUC, Laurence, BAYSAL, Adnan, BAYSAL, Emma, CARRUTHERS, Denise, FAIRBAIRN, Andy, KABUKCU, Ceren, JENKİNS, Emma Louise, LORENTZ, Kirsi, MIDDLETON, Caroline, PEARSON, Jessica, PIRIE, Anne (2013), "Juniper Smoke, Skulls and Wolves' Tails. The Epipalaeolithic of the Anatolian Plateau in its South-west Asian Context; Insights from Pınarbaşı", *Levant*, 45.2, 175-209.
- BAR-YOSEF MAYER, Daniella (2005), "The Exploitation of Shells as Beads in the Palaeolithic and Neolithic of the Levant", *Paleorient*, 31.1, 176-185.
- BAR-YOSEF MAYER, Daniella, VANDERMEERSCH, Bernard, BAR-YOSEF, Ofer (2009), "Shells and Ochre in Middle Paleolithic Qafzeh Cave, Israel: Indications for Modern Behavior", *Journal of Human Evolution*, 56.3, 307-314.
- BAYSAL, Emma (2013), "A Tale of Two Assemblages: Early Neolithic Manufacture and Use of Beads in the Konya Plain", *Anatolian Studies*, 63, 1-15.
- BEDNARIK, Robert (2003a), "A Figurine from the African Acheulian", *Current Anthropology*, 44.3, 405-413.
- BEDNARIK, Robert (2003b), "An Acheulian Figurine from Morocco", *Rock Art Research*, 18, 115-116.

- BEDNARIK, Robert (2014), "Pleistocene Paleart of Europe", *Arts*, 3, 245-278.
- BELLİ, Oktay (2000), "Van Bölgesi'nde Boyalı Mağara Resimlerinin Keşfi", Ed. Oktay BELLİ, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, İstanbul Üniversitesi, Ankara, 291-297.
- BONOGOFISKY, Michelle (2001), "Cranial Modeling and Neolithic Bone Modification at 'Ain Ghazal: New Interpretations", *Paléorient*, 27, 141-146.
- BOSTANCI, Enver (1965), "Beldibi, Belbaşı Mezolitği ve Diğer Mezolitik Buluntularla Olan Münasebetleri", *Antropoloji*, 3, 55-90.
- BRIGHTSMITH, Donald (2004), "Effects of Diet, Migration, and Breeding on Clay Lick Use by Parrots in Southeastern Peru", *Evolution of Aviculture: Proceedings of American Federation of Aviculture Symposium, August 4-7 2004*, San Francisco, 1-5.
- BRYANT, Edwin (2001), *The Quest For The Origins Of Vedic Culture The Indo Aryan Migration Debate*, Oxford University Press, New York.
- CAUVIN, Jacques, AURENCHE, Olivier, CAUVIN, Merie-Claire, BALKAN ATLI, Nur (2007), "Cafer Höyük: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Ait Bir Yerleşme", Ed. Mehmet ÖZDOĞAN ve Nezh BAŞGELEN, *Türkiye'de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 99-114.
- CLOTTE, Jean ve LEWIS-WILLIAMS, David (2007), "Paleolithic Art and Religion", Ed. John R. HINNELS, *A Handbook of Ancient Religions*, Cambridge University Press, Cambridge, 7-45.
- COOK, Jill (2013), *Ice Age Art, the Arrival of the Modern Mind*, The British Museum Press.
- COOPER, Arabella (2016), *An In-Depth Study of the Tell Brak Eye Idols in the 4th Millennium BCE: with a Primary Focus on Function and Meaning*, Honours Thesis, University of Sydney, Australia.
- ÇAĞAN, Mehmet (2005), *Sizin Renkleriniz*, Bir Harf Yayınları, İstanbul.
- ÇELGİN, Güler (2011), *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ÇETİNKAYA, İlyas (2019), "Aşı Boyası ve Kırmızı Rengin Ritüellerde Kullanımı", Haz. Çiğdem ATAKUMAN, *Arkeolojide Ritüel ve Toplum, Tematik Arkeoloji Serisi (TAS) 5, 10-11 Şubat 2017*, Ege Yayınları, İstanbul, 203-214.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan ve ÇİLİNGİROĞLU, Çiler (2007), "Ulucak", *Türkiye'de Neolitik Dönem*, Ed. Mehmet ÖZDOĞAN ve Nezh BAŞGELEN,

- Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 361-372.
- DAPSON, Richard (2007), “The History, Chemistry and Modes of Action of Carmine and Related Dyes”, *Biotechnic and Histochemistry*, 82.4, 173-187.
- DAVIES, Niva M. (1936), *Ancient Egyptian Paintings*, Vol. III, The University of Chicago, Illinois.
- DOĞAN SALAR, Nuran (2006), *İkiztepe İlk Tunç Çağı Mezarlık Buluntularının Sosyokültürel Açından Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- DOĞANAY, Aziz (2006), “Norşuntepe Höyüğünde Bir Duvar Resmi: Geyik mi Yanardağ mı?”, Ed. Hamza GÜNDOĞDU, Ahmet Ali BAYHAN, Hüseyin YURTTAŞ, Haldun ÖZKAN, Zerrin KÖŞKLÜ, Hatice ÖZYURT ÖZCAN, Sami BAYRAKTAR, Şerife TALİ, *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 21-23 Nisan 2005, Erzurum, 217-223.
- ECSEDDY, István (1979), *The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary*, Akademiai Kiado, Budapest.
- EDWARDS, Stephen W. ve CLINNICK, Richard W. (1980), “Keeping the Lower Palaeolithic in Perspective”, *Man*, 15.2, 381-383.
- ELIADE, Mircea (2003), *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi - Taş Devrinden Eleusis Mysteria’larına*, Çev. Ali BERKTAY, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ERDEM, Deniz (2006), *Social Differentiation in Çayönü and Abu Hureyra through Burial Customs and Skeletal Biology*, Yüksek Lisans Tezi, Middle East Technical University, Ankara.
- ERKANAL, Armağan (1993), *Anadolu’da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ERKANAL, Armağan (1995), “Mühür Boyaması ve Ocker Kullanımı Üzerine Bazı Düşünceler”, Ed. Armağan ERKANAL, Hayat ERKANAL, Halime HÜRYILMAZ, A. Tuba ÖKSE, Nazlı ÇINARDALI, Sevinç GÜNEL, Halil TEKİN, Bora UYSAL, Derya YALCIKLI, *İ. Metin Akyurt, Bahattin Devam Anı Kitabı - Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 121-126.
- ESİN, Ufuk (1998), “Die Tempel von Değirmentepe Während der Chalkolithischen Obedperiode”, Ed. Hayat ERKANAL, Veysel DONBAZ, Ayşegül UĞUROĞLU, *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi*, 6-10 Temmuz 1987, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 659-676.

- ESİN, Ufuk ve HARMANKAYA, Savaş (2007), “Aşıklı Höyük”, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Ed. Mehmet ÖZDOĞAN ve Nezir BAŞGELEN, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 255-272.
- GARSTANG, John (1953), *Prehistoric Mersin. Yumuk Tepe in Southern Turkey*, Clarendon Press, Oxford.
- GHANEM, Simon Joseph (2012), *Geophagy of Tropical Fruit-Eating Bats - Mineral Licks as a Link Between Ecology and Conservation*, Doktora Tezi, Freien Universität Berlin.
- GRESKY, Julia, HAELM, Juliane, CLARE, Lee (2017), “Modified Human Crania from Göbekli Tepe Provide Evidence for a New form of Neolithic Skull Cult”, *Science Advance*, 3.6, 1-10.
- HANSEN, Ine Askevold (2011), *The Role of Ochre in the Middle Stone Age*, Yüksek Lisans Tezi, University of Oslo, Norway.
- HAUPTMANN, Herald (1976), “Norşun Tepe Kazıları, 1972”, *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Ankara, 41-59.
- HENSHILWOOD, Christopher, d’ERRICO, Francesco, VAN NIEKERK, Karen Loise, COQUINOT, Yvan, JACOBS, Zenobia, LAURITZEN, Stein Erik, MENU, Michel, GARCIA-MORENO, Renata (2011), “A 100,000-Year-Old Ochre-Processing Workshop at Blombos Cave, South Africa”, *Science*, 334, 219-222.
- HENSHILWOOD, Christopher, d’ERRICO, Francesco, VAN NIEKERK, Karen Loise, DAYET, Laure, QUEFFELEC, Alain, POLLAROLO, Luca (2018), “An Abstract Drawing from the 73,000-year-old Levels at Blombos Cave, South Africa”, *Nature*, 562.7725, 115-118.
- HODDER, Ian (2007), “Çatalhöyük: Yeni Çalışmalar”, Ed. Mehmet ÖZDOĞAN ve Nezir BAŞGELEN, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 313-330.
- HOFFMANN, Dirk L., STANDISH, Christopher, GARCIA-DIEZ, Marcos, PETTITT, Paul, MILTON, J. Andy, ZILHAO, Joao, ALCOLEA-GONZÁLEZ, José Javier, CANTALEJO-DUARTE, Pedro, COLLADO, Hipólito, DE BALBIN, Rodrigo, LORBLANCHET, Michel, RAMOS-MUÑOZ, José, WENİGER, Gerd-Christian, ZÍLHÃO, João (2018), “U-Th Dating of Carbonate Crusts Reveals Neanderthal Kriğin of Iberian Cave Art”, *Science*, 359, 912-915.
- HOVERS, Erella, ILANI, Shimon, BAR-YOSEF, Ofer, VANDERMEERSCH, Bernard (2003), “An Early Case of Color Symbolism”, *Current Anthropology*, 44.4, 491-511.

- KALOGIROU, Konstantina, SARWAR, Sian, TRIMMIS, Konstantinos, P., (2016), “Let’s Meet the Red Lady of the Paviland’: Delivering the Prehistoric Narratives in Museum Education”, *Drama Magazine*, 22.2, 9-14.
- KARAKOÇ, Murat (2016), “Paleolitik Çağda Mezarlar ve Ölüm Kavramı”, *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor-Edebiyat Dergisi*, 22.87, 173-194.
- KNIGHT, Chris, POWER, Camilla, WATTS, Ian (1995), “The Human Symbolic Revolution: A Darwinian Account”, *Cambridge Archaeological Journal*, 5.1, 75-114.
- KOLANKAYA-BOSTANCI, Neyir (2012), “Anadolu’da Erken Prehistorik Dönem Kırmızı Aşı Boyası Kullanımı”, *Anadolu*, 38, 29-51.
- LEE, Alan, BRIGHTSMITH, Donald, VARGAS, Mario, LEON, Karina, MEJIA, Aldo, MARSDEN, Stuart (2014), “Diet and Geophagy Across a Western Amazonian Parrot Assemblage”, *Biotropica*, 46.3, 322-330.
- MANAV, Banu (2015), “Renk-Anlam-Mekan İlişkisi”, *Turkish Online Journal of Design, Art and Communication (TOJDAC)*, 5.3, 22-27.
- ÖKSE, A. Tuba, (2006), “Early Bronze Age Graves st Gre Virike (Period II B): An Extraordinary Cemetery on the Middle Euphrates”, *Journal of Near Eastern Studies*, 65.1, 1-38.
- ÖZBAŞARAN, Mihriban (2011), “The Neolithic on the Plateau”, Ed. Sharon R. STEADMAN, Gregory MCMAHON, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford University Press, Oxford, 99-124.
- ÖZBAŞARAN, Mihriban (2019), “Tarihöncesinin Renk Dünyasında Kırmızı”, Haz. Güneş DURU, Yaşar ERSOY, Elif KOPARAL, Zeynep AKTÜRE, *Arkeoloji ve Göstergibilim, Tematik Arkeoloji Serisi (TAS) 3*, Ege Yayınları, İstanbul, 21-32.
- ÖZDEMİR, Tülay (2005), “Tasarımda Renk Seçimini Etkileyen Kriterler”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14.2, 391-402.
- ERİM ÖZDOĞAN, Aslı (2007), “Çayönü”, Ed. Mehmet ÖZDOĞAN ve Nezih BAŞGELEN, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 57-98.
- ÖZDOĞAN, Mehmet (2007), “Marmara Bölgesi Neolitik Çağ Kültürleri”, Ed. Mehmet ÖZDOĞAN ve Nezih BAŞGELEN, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 401-426.
- ÖZGÜÇ, Tahsin (1948), *Ön Tarihte Anadolu’da Ölü Gömme Âdetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- ÖZKAYA, Vecihi ve SAN, Oya (2007), “Körtik Tepe”, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Ed. Mehmet ÖZDOĞAN ve Nezih BAŞGELEN, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 21-36.
- ÖZKAYA, Vecihi, COŞKUN, Aytaç, BENZ, Marion, ERDAL, Yılmaz Selim, ATICI, Levent, ŞAHİN, Feridun S. (2011), “Körtik Tepe 2010 Yılı Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 33.1, 315-338.
- ÖZSAİT, Mehmet (2000), “Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırmaları”, Ed. Oktay BELLİ, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, İstanbul Üniversitesi, Ankara, 335-341.
- ÖZTAN, Aliye (2007), “Köşk Höyük”, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Ed. Mehmet ÖZDOĞAN ve Nezih BAŞGELEN, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 223-236.
- ÖZTAN, Aliye (2009), *Eski Anadolu Uygarlıkları. Kalkolitik Çağ (Taş-Maden Çağı)*, Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara.
- PETTITT, Paul B., RICHARDS, Michael, MAGGI, Roberto, FORMICOLA, Vincenzo (2003), “The Gravettian Burial Known as the Prince (“Il Principe”): New Evidence for his Age and Diet”, *Antiquity*, 77.295, 15-19.
- POLAT, Halim (1991), *Bazı Pigmentlerin Işık Absorbsiyon Özelliklerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- POWER, Camilla. ve AIELLO, Leslie (1997), “Female Proto-Symbolic Strategies”, *Women in Human Evolution*, Ed. Lori HAGER, Routledge, London, 153-171.
- RIFKIN, Riaan F., d’ERRICO, Francesco, DAYET-BOULLIOT, Laure, SUMMERS, Beverley (2015), “Assessing the Photoprotective Effects of Red Ochre on Human Skin by in Vitro Laboratory Experiments”, *South African Journal of Science*, 111. 3/4, 1-8.
- ROEBROEKS, Wil, SIER, Mark J., NIELSEN, Trine Kellberg, DE LOECKER, Dimitri, PARES, Josep Maria, ARPS, Charles E. S., MÜCHER, Herman J. (2012), “Use of Red Ochre by Early Neandertals”, *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, 109.6, 1889-1894.
- ROSENBERG, Michael (2007), “Demirköy”, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Ed. Mehmet ÖZDOĞAN ve Nezih BAŞGELEN, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 13-20.
- RUIZ-REDONDO, Aitor, KOMŠO, Darko, MAİDAGAN, Diego Garate, MORO-ABADÍA, Oscar, GONZÁLEZ-MORALES, Manuel Ramón, JAUBERT, Jacques, KARAVANIĆ, Ivor (2019), “Expanding the Horizons of

- Palaeolithic Rock Art: the Site of Romualdova Pećina”, *Antiquity*, 93, 368, 297-312. doi: 10.15184/aqy.2019.36.
- SIDDALL, Ruth. (2018), “Mineral Pigments in Archaeology: Their Analysis and the Range of Available Materials”, *Minerals*, 8.5, 1-35.
- SOTIROPOULOU, Sophia, PERDIKATSI, Vassilis, BIRTACHA, Kiki, APOSTOLAKI, Chryssa, DEVETZI, A. (2012), “Physicochemical Characterization and Provenance of Colouring Materials from Akrotiri-Thera in Relation to Their Archaeological Context and Application”, *Archaeological and Anthropological Sciences*, 4.4, 263-275.
- USTAOĞLU, Eda (2007), *Renklerin İnsan Yaşamındaki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- VOIGT, Christian C., CAPPS, Krista A., DECHMANN, Dina, MICHENER, Robert, KUNZ, Thomas (2008), “Nutrition or Detoxification: Why Bats Visit Mineral Licks of the Amazonian Rainforest”, *Plos One*, 3.4, 1-4.
- YILDIRIM, Elvin (2020), *Türk Bozkır Kültürünün Doğuşu - Andronovo Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- WATTS, Ian (2009), “Red Ochre, Body Painting, and Language: Interpreting the Blombos Ochre”, Ed. Rudolf BOTHA ve Chris KNIGHT, *The Cradle of Language*, Oxford University Press, New York, 62-92.
- WATTS, Ian (2016), “Ochre in Human Evolution”, Ed. Hilary CALLAN, *International Encyclopedia of Anthropology*, Willey-Blackwell, Malden, MA, 1-14. <https://doi.org/10.1002/9781118924396.wbiea1811>.
- WATTS, Ian, CHAZAN, Michael, WILKINS, Jayne (2016), “Early Evidence for Brilliant Ritualized Display: Specularite Use in the Northern Cape (South Africa) Between ~500 and ~300 Ka”, *Current Anthropology*, 57.3, 287-310.
- WOLF, Sibylie, DAPSCHAUSKAS, Rimtautas, VELLIKY Elizabeth, FLOSS, Harald, KANDEL, Andrew W., CONARD, Nicholas J. (2018), “The Use of Ochre and Painting in the Upper Paleolithic of the Swabian Jura in the Context of the Development of Ochre Use in Africa and Europe”, *Open Archaeology*, 4, 185-205.
- WRESCHNER, Ernst E., BOLTON, Ralph, BUTZER, Karl W., DELPORTE, Henri, HÄUSLER, Alexander, HEINRICH, Albert, JACOBSON-WIDDING, Anita, MALINOWSKI, Tadeusz, MASSET, Claude, MILLER, Sheryl F., RONEN, Avraham, SOLECKI, Ralph, STEPHENSON, Peter H., THOMAS, Lynn L., ZOLLINGER, Heinrich (1980), “Red Ochre and Human Evolution: A Case for Discussion”, *Current Archaeology*, 21.5, 631-644.

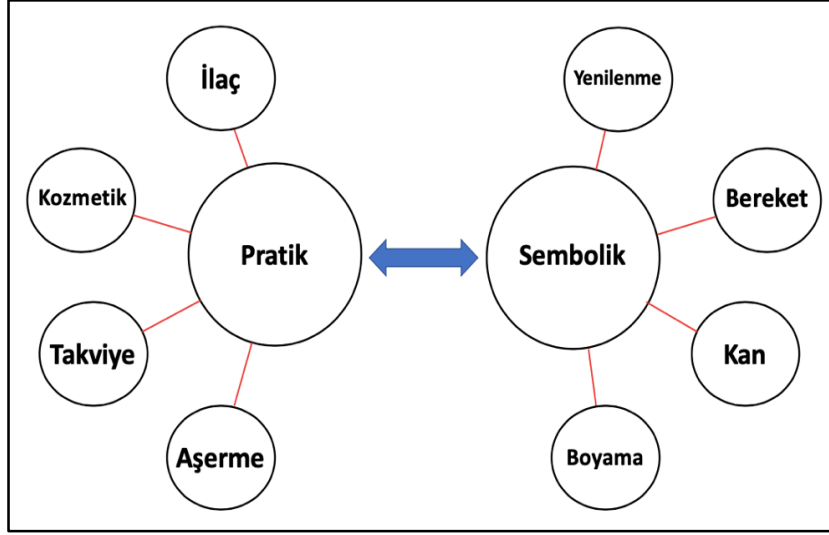
Çevrimiçi Kaynaklar

Boncuklu Project, (2021, 16 Nisan), Erişim Adresi: <http://boncuklu.org/about-boncuklu/what-we-have-found/>

Creation Myth-Maori, (2021, 23 Mayıs), Erişim Adresi: <http://www.laits.utexas.edu/doherty/plan2/liangcreation.html>

Meet Sunwise Animals, (2021, 15 Kasım), Erişim Adresi: <https://www.foundation.sdsu.edu/sunwisestampede/meetanimals.html>

EKLER

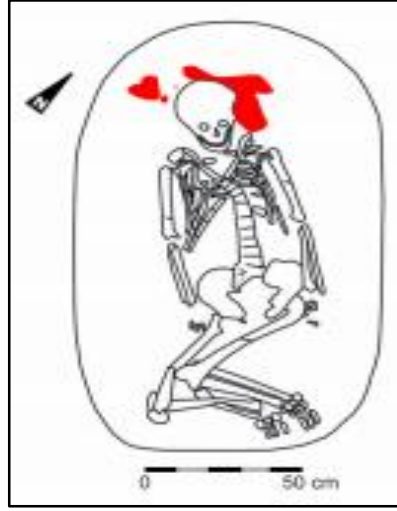

Şekil 1: Aşı boyasının pratik ve sembolik kullanımına dair kavram haritası.

Resim 2: Körtik Tepe, aşı boyası kalemi, 12 ka (Özkaya vd., 2011: 333, Resim 2).

Resim 3: Dobruca bölgesinden bir çukur mezar ve bırakılan aşı boyası topaklarını gösteren çizim, MÖ 4.-3. binyıl (Preda-Bălănică vd., 2020: 88, Fig. 1).

Resim 4: Thera Adası'ndan yuvarlak (yumurta biçimli) aşı boyası topakları, MÖ 3000-1600 (Sotiropoulou vd., 2012: 270, Fig. 5).

Resim 5: Blombos Mağarası, üzeri kırmızı aşı boyalı hayvan kemiği, 100-75 ka (Henshilwood vd., 2011: Ek 2, Fig. 51).

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE AŞI BOYASININ
KULLANIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Resim 6: Pınarbaşı (Karaman), üzeri kırmızı aşı boyalı kumtaşı keski, Mezar 14, 11-10 ka (Baird, 2007: 295, Fig. 9).

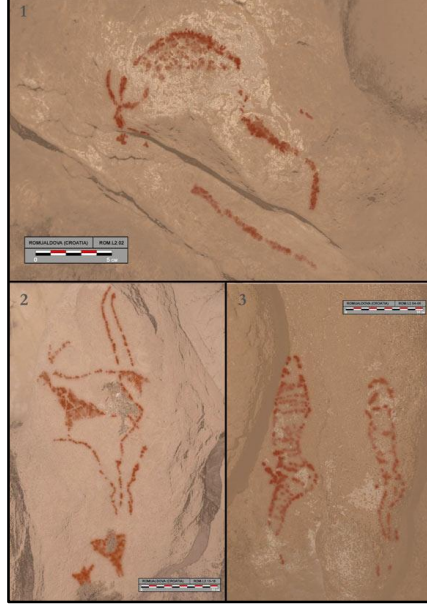
Resim 7: Koç başı figür parçası, Küllük Tepe (Merzifon), MÖ 2. binyıl (Özsait, 2000: 336 ve 338, Fig. 2).

Resim 8: Blombos Mağarası, kırmızı aşı boyasından çapraz tarama desenli kaya parçası, 73 ka, (Henshilwood vd., 2018: 117, Fig. 2).

Resim 9: İspanya, La Pasiega Mağarası, 65 ka (Hoffmann vd., 2018: 913, Fig. 1).

Resim 10: Hırvatistan, Bizon, keçi ve kadın figürleri, 34-31 ka (Ruiz-Redondo vd., 2019).

Resim 11: Çatalhöyük, geyik veya karaca resmi, MÖ 8. binyıl (Mellaart, 1967: 156, Pl. XI).

Resim 12: Değirmentepe, güneş motifi, MÖ 5. binyıl sonları (Esin, 1998: Taf. 189, Abb. 12).